

Оригинални научни рад
УДК: 272-774-9(497.115)
DOI: 10.5937/zrffp55-61256

О КАТОЛИЧКОЈ ЖУПИ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ 1941. ГОДИНЕ, ЈАНЕЗУ ФРАНЧИШЕКУ ГНИДОВЦУ И ЈОСИПУ УЈЧИЋУ И ЊЕГОВОМ АПЕЛУ ЗА СПАС СРПСКОГ НАРОДА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ

Зоран М. ЈОВАНОВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за историју уметности
Косовска Митровица (Србија)

¹ zmjovan@orion.rs; <https://orcid.org/0000-0003-3684-8823>

Примљен: 2. 9. 2025.
Прихваћен: 10. 12. 2025.

О КАТОЛИЧКОЈ ЖУПИ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ 1941. ГОДИНЕ, ЈАНЕЗУ ФРАНЧИШЕКУ ГНИДОВЦУ И ЈОСИПУ УЈЧИЋУ И ЊЕГОВОМ АПЕЛУ ЗА СПАС СРПСКОГ НАРОДА У НЕЗАВИСНОЈ ДРЖАВИ ХРВАТСКОЈ²

Кључне речи:

Јосип Ујчић;
Јанез Франчишек
Гнидовец;
словеначки
лазаристи /
Друштво Св. Винка
Паулског;
Косовска
Митровица (1941);
Краљевина
Југославија;
српски народ;
Независна Држава
Хрватска;
словеначки народ.

Сажетак. У фокусу нашег текста су теме које, ма колико од изузетног међународног, интерконфесионалног или међурелигијског значаја, нису биле предмет историографије. Повод за текст су подаци о жупи Св. Миховила Арканђела (Св. Михаила Арханђела), с култним и административним седиштем у Косовској Митровици, саопштени у извештају њеног управитеља 1941. године, до сада непознати јавности. Поседна пажња посвећена је апелу надбискупа београдског Јосипа Ујчића за спас српског народа у Независној Држави Хрватској, упућеног ватиканском Државном секретаријату у оквиру молбе да косовскомитровачка жупа, услед окупације Србије / Краљевине Југославије, буде у надлежности Ординаријата Београдске дијецезе. С обзиром на то да су жупом у то доба управљали словеначки лазаристи, тј. припадници Словеначке провинције Мисионарског друштва Св. Винка Паулског, то је био разлог и за наш спомен Јанеза Франчишека Гнидовца, скопског бискупа, јер су на Космет дошли по његовом позиву. Контекстуално тумачене архивалије указују на могућност да је он тиме желео да промени структуру свештенства у његовој дијецези, поготову пошто су до тада многи свештеници несловенског порекла исказивали склоност великоалбанској политици, односно проиталијанском империјализму.

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2025-01/200184).

Уводне чињенице

Постоје многоврсни поводи због чега историја Католичке цркве на Косову и Метохији током Другог светског рата није била предмет пажње историчара. Разумљиви, а по историографију једини оправдани разлог, јесте недостатак извора, односно недоступност архивалија.

Такав је случај и с католичком жупом Св. Миховила Арканђела (Св. Михаила Арханђела), с култним и административним средиштем у Косовској Митровици, данас – с аспекта организације Католичке цркве – у оквиру Призренско-приштинске бискупије, с тим што је до почетка Другог светског рата била под јурисдикцијом Скопске дијецезе, а рат с последицом комадања Краљевине Југославије наметнуо јој је да припадне Надбискупији београдској. Уосталом, јавност је о њеном постојању упозната тек 1939. године, када је Крунослав Драгановић, енциклопедијски штуро, објавио да је основана 1905. године, што значи у доба последњих трзаја владавине Османског царства, окончане балканским ратовима 1912/1913. године (Draganović, 1939, стр. 372, 464). Именована су и двојица свештеника која су је опслуживала пред објављивање *šematizma*.

Захваљујући открићу, деценијама скрајнутим архивалијама, коначно је познато да је жупа до наступа Другог светског рата била необично пространа, јер, на основу извештаја њеног жупника Алозија Похара, сачињеног 1942. године, она је до Априлског рата 1941. године и слома Југославије обухватала „цели Санцак, распростирала се на југу до Приштине, на северу до Рашке, према истоку до високог Копаоника, а на западу и северо-западу далеко у Црну Гору” (ЖуКМ, 1942; АОБгн, 1942; Kordin, 1940, стр. 33; Turk, 1992, стр. 192). Тако су јој, наводи Похар, припадали и Беране, Бијело Поље и Пљевља, што се, заправо, поклапало с деловима Зетске бановине, установљене Шестојануарским актом 1929. године, када се подручје Косова и Метохије нашло у оквиру Вардарске, Моравске и Зетске бановине, које су, као и званични Београд, суочаване с разноврсним проблемима, емитованим

и из Рима.³ На северу је пак досезала до копаоничког Белог Брда, у којем је модерна експлоатација руде почела 1933. године, када су пристигли први радници-тежаци и стручно особље католичке вере, као и у Трепчи, Звечану и Старом Тргу, ангажовани/плаћани од фирме „Трепча Mines Limited”, са седиштем у Лондону, која је дошла у посед и тих концесија (на југу све до Прилужја, Вучитрна и Јањева, што, видећемо, није неважно и у оквиру посматрања историје косовскомитровачке жупе од кад су Немци 1941. године насилно установили нове границе Србије, преузевши рад лондонске компаније) (Trajković i dr., 2022, стр. 13). То значи да је брига за духовне/душевне потребе радника католика у рудокоповима и местима обраде/експлоатације руде била потребна тек о оживљавању рудника, када су масовно упошљавани.

Према Похаровој процени, простирала се на око 5–6 хиљада км². Захваљујући његовом извештају, познато је да су до рата постојале капелице, тј. тзв. жупске филијале, у Новом Пазару и Пријепољу, и то у оквиру тамошњих касарни, што није била посебност, у складу с праксом југословенске власти да припадницима војске, а тиме и официрском кадру католичке вероисповести, буде омогућен верски живот, о којем су бринули свештеници заветовани на верност Катедре Св. Петра.

На основу цитираног Похаровог извештаја, жупа је до почетка Априлског рата имала око 1.500 жупљана и жупљанки, расутих „у варошицама, на жељезн. станицама, на жандарм. станицама и станицама финансијске и граничне контроле” (ЖуКМ, 1942; АОБГн, 1942) премда их је највише било у Митровици и околини, као и у руднику Трепча и у Звечану. Потврђује то делимично и државни попис од 1931. године, када је у граду крај Ибра, према верском опредељењу, евидентирано 754 католичких душа, поред 17.245 православних и 12.623 муслиманских, уз занемарљив број евангелиста – тек 18. Уз то, укупно је било 148 неопредељених. За матерњи језик – српски/хрватски/словеначки/македонски – изјаснила се 21.921 особа, за албански – 5.788, за мађарски – 82, а за немачки – 80, док чак 2.717 особа није пружи-ло тај податак, што је, по себи, индикативна чињеница. (Дефинитивни резултати Пописа становништва од марта 1931. године, 1931; Славковић Мирић, 2021, стр. 146).

Када се све узме у обзир, спомен 1.500 чланова косовскомитровачке жупе до априла 1941. године може бити прихваћен као веродостојан, јер је

³ Италија је после Првог светског рата преузела улогу Хабзбуршке империје у ширењу србофобије и антијугословенства с циљем одвајања великог дела Космета од Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Југославије у корист стварања тзв. Велике Албаније, истовремено подстичући албански иредентизам и према западној Македонији и Црној Гори (Бојковић, 2024). У томе је Рим имао кључног савезника у Ватикану и Римокатоличкој цркви, о чему постоје извори, чије навођење би – у оквиру тренутне теме – оптеретило наш текст.

било немало оних који су живели у тзв. жупској дијаспори, пошто је Беране, према наведеном попису, имало 162 католичке душе, Пљевља – 298, док их је у Бијелом Пољу евидентирано 40.⁴

Повод порасту чланства жупе до почетка рата је могуће тек донекле пронаћи у *Броју насељених њородица-колоништа по срезовима на Косову и Метихији*, по којем је у Косовскомитровачки срез досељено 45 Хрвата, што би било мање упадљиво да је наведен макар један Словенац.⁵ Обазривост према споменутом намеће и податак да је од 1918. до 1941. године међу тзв. колонистима на подручју Космета било 4.500 Хрвата и 450 Словенаца, пристиглих из различитих делова Југославије (Антонијевић, 2017, стр. 63). Била је то последица досељавања чиновника и привредника из тзв. католичких делова Југославије, као и земљорадничких породица из Далмације, Хрватске, Словеније и „из наших крајева под Италијом” (Филиповић, 1937, стр. 427).

Према словеначким изворима, први „*številčni vrhunec*” Словенаца и Словенки на Космету забележен је 1931. године, када их је нотирано 479, те и да их је највише живело на подручју Косовске Митровице и Приштине (Drnovšek & Kalc, 2014, стр. 83; уп. Novak, 1989, стр. 139). Наравно, треба узети у обзир и присећање на *Дефинитивне резултате пописа становништва од 31. јануара 1921. године* (1922), када су у граду крај Ибра евидентирани 104 словеначке душе, што је подразумевало и њихову, барем фиктивну, припадност Католичкој цркви. Тада су се као Турци и Туркиње самодекларисале 3.287 особе, а као Албанци/Шиптари⁶ тек 1.860. Срба и Српкиња је било 3.887, а Цинцара/Цинцарки – 56. Нотирано је и петоро Руса, троје Италијана и један Енглец, уз чак 831 особу уз коју је записано – „непознато”, за шта је Атанасије Урошевић, изузетни зналац косметског поднебља, сматрао да су међу њима „вероватно убројани Цигани и Јевреји” (Definitivni rezultati Popisa stanovništva od 31. januara 1921, 1922, стр. 94; Урошевић, 2001, стр. 340, с извором у нап. 522).

На основу документа, такође, похрањеног у Архиву Ординаријата надбискупије београдске, у Косовској Митровици је 1942. године било шездесетак „албанских катол. фамилија” (ЖуКМ, 1942; АОБгн, 1942), што намеће закључак да су жупску заједницу у великој већини и тада чинили

⁴ Никола Жутић пак сматра да је удвостручени број католика у односу на стање пред Први светски рат резултат пре свега „организоване мисије и прозелитизма” (Žutić, 1999, стр. 110).

⁵ Рекапитулација према Славковић Мирић, 2021, стр. 242, т. 58. Треба узети у обзир да словеначке породице, као колонисти, нису наведене ни у оквиру других срезова на Космету, што буди помисао да нису биле предмет евиденције или су се пак индивидуално досељавале. Оно што остаје утисак је да Словенцима Космет није био *одећана земља*.

⁶ У нашем тексту ће појмови „Албанци” и „Шиптари” бити коришћени као синоними, без, треба посебно истаћи, икаквог пежоративног призвука.

О катјоличкој жуји у Косовској Мийровици 1941. године, Јанезу Франчишеку Гнидовцу и Јосију Ујчићу и њејовом айелу за сјас срјској народа у Независној Држави Хрвајској

неалбанци. Све у свему, иако чланство жупе Св. Миховила није било занемарљиво малобројно, оно је свакако представљало *кај у мору* ислама и православља не само на подручју на којем се простирала. Њихов број је био симболичан и у односу на збир католичких душа Скопске дијецезе, којих је пред почетак Другог светског рата било тачно 30.356 (Draganović, 1939, стр. 369).

Већина католика била је уписана у оквиру рударског басена „Трепча“, међу којима су били најбројнији Хрвати и Словенци, уз Немце и Мађаре, с тим да је било и понеког Енглеза, што није чудно ако се узме у обзир да су концесионари доводили стручњаке из своје матичне државе, поједини и своје породице, које попис није регистровао (Luković, 2007, стр. 102; уп. Славковић Мирић, 2018; Славковић Мирић, 2020, стр. 225–244). Оно што је неспорно јесте да је по почетку Другог светског рата на тлу Југославије национална структура косовскомитровачке жупе измењена. То се, пре свега, односило на Хрвате и Хрватице, који су се, као и другде у Србији, враћали у своје завичаје, вероватно не слутећи у шта ће се изродити њихово родно тло стварањем Независне Државе Хрватске (надаље: НДХ), јер је, убрзо по том чину, она показала свој етноцидни/геноцидни и бласфемични карактер (Jovanović, 2025).

О њоводима да жуја Св. Миховила иријадне Надбискупији деоїрадској

Узрок томе што Ординаријат Београдске дијецезе поседује архивалије које се односе на жупу Св. Миховила искључиво је исход Априлског рата 1941. године и парчања Југославије, када је север Косова припао немачкој окупационој зони, а српска квислиншка Комесарска влада принуђена да убрзо, 6. августа, објави *Уредбу о уређењу и ујрави у обласии Косово*, којом је предвиђено да под нацистичком влашћу, у склопу тзв. Косовског округа, буду Косовска Митровица, Вучитрн и Подујево, с Новим Пазаром и Рашком (Алексић, 2016, стр. 103, 104, нап. бр. 22, 116, 117; Алексић, 2017, стр. 156; Антонијевић, 2017; Антонијевић, 2023, стр. 151–163, 179–184). Тако је Трећи рајх заокружио своје економске интересе, препустивши другим окупаторима Србије области које јој у привредном смислу нису биле битне, чиме се намеће присећање и на специфичности потоњег, доданањег доба.

Последице нове збиље условиле су и прилагођавање Католичке цркве, због чега је део подручја под јурисдикцијом Скопске бискупије придружен Београдској дијецези. Том решењу претходио је допис надбискупа београдског Јосипа Ујчића од 24. јула 1941. године, упућен из Београда ватиканском државном секретаријату (на италијанском језику), у којем је описао стање и на Космету из угла Католичке цркве:

„Након рата (априла 1941 – прим. аут.) нека места која припадају Београдској надбискупији, као што су Цариброд, Пирот, Врање, Сурдулица итд., сада се налазе на територији коју су окупирали Бугари: последично, нишки парох, коме ова места припадају, не може тамо да обавља своју црквену мисију. Међутим, жупа Косовска Митровица и мали део жупе Јањево, који припадају Скопској дијецези, сада се налазе на територији Владиног комесаријата Србије, пошто је та територија окупирана од стране немачке војске.” (АОБгн, бр. 1226/41)

Стога је Ујчић замолио да се „без даљег одлагања, места Београдске дијецезе, која су тренутно под бугарском окупацијом, повере *pro tempore belli* скопском бискупу, а она која се налазе на територији немачке команде – београдском надбискупу” (АОБгн, бр. 1226/41).

У цитираном, пажњу завређује и Ујчићева оцена по којој је Србија била под окупацијом („*territorio occupato dall' esercito tedesco*”), што значи да, као лојалан Југославији, није признавао злоћудну стварност. Цитираним се он и по томе – упорно је заборављано – издвајао од већине чланова некадашње југословенске бискупске конференције, предвођене загребачким надбискупом Алојзијем Степинцем, која је од првог дана постојања НДХ величала ту творевину, а Рајх, без којег не би ни постојала, славила као вид *Божје помоћи* (уп. Јовановић, 2025).⁷ Сличне претензије потицале су и од кругова Католичке цркве који су на различите начине протезирали великоалбанске претензије, додатно усложњавајући прилике широм Космета и истовремено тенденциозно утичући на балканске вртлоге (Dimić i Žutić, 1992; Žutić, 1997, стр. 119–133; Žutić, 2000. Видети и у нашем тексту у нап. бр. 2). Тако је Италија код заговорника тзв. Велике Албаније била оно што је Трећи рајх био за великохрвате. Далеко од небитног је и то што су и код Албанаца и код Хрвата окупатори слављени као ослободиоци од Срба. Заправо, они су прихваћени као ујединитељи њихових националних корпуса, док је српском народу – у оквиру увелико разрађене пропаганде – наметана улога њиховог архетипског непријатеља.

Да је Ујчић наведено желео да апострофира најближем окружењу Катедре Св. Петра, потврђује и његов допис од 29. јула 1941. године, послат на исту ватиканску адресу, у којем најпре понавља ситуацију у Србији, видећи је као територију „окупирану од стране немачке војске” („*essendo il detto territorio occupato dall' esercito tedesco*”), додајући како је о томе већ писао Државном секретаријату, али да верује да је његово „писмо изгубљено” (АОБгн, Президијал).

⁷ Када је реч о Јосипу Ујчићу, вредело би истаћи да је то личност која по много чему заслужује пажњу историчара. Нажалост, све о њему се своди на написано у Јовановић, 2022; Јовановић, 2025. Један од разлога што је Ујчић игнорисан од својих сународника је и тај што се на свој начин изјаснио да Алојзије Степинац не добије лак пут ка беатификацији, припреманој и за Степинчевог живота.

О катјоличкој жуији у Косовској Миштровици 1941. године, Јанезу Франчишеку Гнидовцу и Јосију Ујчићу и његовом айелу за сјас српској народа у Независној Држави Хрватској

О бризи надбискуја Јосија Ујчића за сјас српској народа у НДХ и сјокој члансјтва жуије Св. Миховила Арканђела

У историографији није забележен нити следећи Ујчићев став исказан у поменутом допису: „Такође узимам слободу да обавестим Вашу Екселенцију да сам већ неколико пута писао државном секретару о нехуманим методама које се користе у Хрватској против сутрађана, како свештеника, тако и лаика – Срба православца!“ (*„Inoltre mi permetto di informare Vostra Eccellenza, che scrissi già parecchie volte alla Segretaria di Stato sui metodi inumani, che vengono usati in Croazia contro i concittadini /preti e secolari/ serbo-ortodossi“*) (АОБгн, бр. 1226/41).

Шта је све подстакло Ујчића да инсистира на цитираном завређује вишеперспективна тумачења. Оно што је неспориво јесте то што је у данима када је Ујчић послао писмо у Ватикан почео сваковрсни, програмски и стихијски, прогон српства у НДХ по верској и националној основи. Притом, остаће само на слутњи да ли је препознао сличности између приступа који су имали Хрвати према Србима, стварајући НДХ, и односа великоалбанског елемента према српском етносу на Космету. У том случају је уочио и мање-више истоветни вокабулар у осуди српства, манипулативно генерализованог, с примесама популизма и других техника пропаганде и антипропаганде. Такорећи с идентичним спектром оптужби су се придружили и комунисти, с тим што су од стварања јужнословенске монархије своја полазишта временом, до 1941. године, тек донекле ревидирали, не одустајући од устаљених парола, међу којима су и оне за које је, ма како зазвучало, немогуће одгонетнути да ли их је начинио комуниста, идеолог усташког покрета или поборник великоалбанских идеја.

Надбискуп Ујчић је затим, 20. августа, позивајући се на указ ватиканског Државног секретаријата од 5. августа (Књига Протокола ватиканског Државног секретаријата бр. 5965/1941; АОБгн, бр. 1226/41), упутио писмо декану Нишког деканата, написано на латиници, у којем је декретски констатовао како се „дијелови скопљанске бискупије, који се налазе на територији Владиног Комесаријата за Србију“, стављају под његову јурисдикцију, „док се мјеста београдске надбискупије, која се налазе под бугарском окупацијом“, препуштају „пасторалној бризи скопљанског бискупа“ (АОБгн, бр. 1226, 2188/1941; Јовановић, 2013b, стр. 74, с извором у нап. бр. 91). У каквим околностима се налазио и уред Нишког деканата, сведочи Ујчићева завршна реченица: „Уједно Вас, молим, да изволите, ако Вам је икако могуће, просљедити приложени пријепис рескрипта на скопљански Ординаријат“ (АОБгн, бр. 1226/41). Ниш је од Скопља удаљен тек двестотинак километара, али у то доба раздвојен окупационим зонама, немачком и бугарском, с неизбрoјивим запрекама, што је Ујчића, из тада предалеког Београда,

оногоућило да допис упути према ранијој пракси, поштом или преко ординаријатског повереника.

Слично је наведено и у одговору скопског бискупа Смиљана Чекаде, упућеном тек 20. новембра Ординаријату Београдске дијецезе: „Косовска Митровица жупа, која још увијек јуридикчки – барем, колико је овом Ординаријату познато припада територију скопљанске дијецезе, налази се још од свршетка југославенско-немачког рата (Априлског рата 1941 – прим. аут.) потпуно изван административног дохвата овог Ординаријата” (АОБгн, бр. 2188/41, с позивањем на док. бр. 690 од 16. 7. 1941). Стога је Чекада закључио да се „Ординарију београдске надбискупије повјери духовна и материјална управа оног дијела своје [скопске] дијецезе, који се сада налазе на територију Краљевине Србије”, те да су „гг. лазаристи из Кос. Митровице усмено обавештени [...] да је Св. Столица повјерила управу Кос. Митровице и њезине диаспоре преч. Београдском Ординарију” (Biskupski ordinarijat, Skoplje, br. 81Ć/1941, АОБгн, 6. 12. 1941, бр. 2188/41).

Неупућене може да зачуди што Чекада спомиње Краљевину Србију. Отуд није сувишно подсетити да се тако догађало и између два светска рата, када се Католичка црква у општењу с влашћу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевине Југославије по потреби позивала на Конкордат између Краљевине Србије и Ватикана (1914), у оквиру којег је третирана и Скопска бискупија, која је у територијалном смислу подразумевала „тзв. ’новоослобођене крајеве’ (Македонију, Косово и Санџак)” (Žutić, 1992, стр. 81, с извором у нап. бр. 29; Dimić i Žutić, 1990, стр. 127; уп. Дурковић-Јакшић, 1990, стр. 478).⁸ Чекада ће, очито је, прихватити Краљевину Србију као чињеницу, ма колико преузету из другог историјског контекста.

Информација по којој су „гг. лазаристи из Кос. Митровице усмено обавештени” (АОБгн, бр. 2188/41) на посебан начин одражава прилике у којима су се задесили, јер су писмена акта, озваничена печатом/потписом, била једино меродавна, правно утемељена. Само је хипотетички могуће закључити ко их је обавестио о новинама.

*О шѣжњама дискуија Јанеза Франчишека Гнидовца
да уз ѿмоћ словеначких лазаристиа ѿромени оишѣу
сирукиуру свешѣенсѣива у својој дијецези*

Спомен лазариста тј. припадника Мисијског друштва Св. Винка Паулског не треба да збуни⁹, с обзиром на то да им је скопски бискуп Јанез Франчишек

⁸ У односу на Жутићеву појашњену топонимску формулацију, уп. тачку Конкордата која се односи на географске новине (т. 2) и у Јовановић, 2013а, стр. 337.

⁹ Оснивач Друштва је Винко Паулски, рођен 1581. године у Француској. Године 1625. основао је заједницу свештеника и тзв. браће помоћника („*Congregatio missionis*”)

О катјоличкој жуји у Косовској Мийровици 1941. године, Јанезу Франчишеку Гнидовцу и Јосију Ујчићу и његовом айелу за сјас српског народа у Независној Држави Хрватској

Гнидовец, по рођењу Словенац, а по духовном опредељењу лазариста, којег је Чекада наследио на трону Скопске дијецезе (1939), још 1936/1937. године поверио на десетогодишњу управу косовскомитровачке жупе. Претходно се уверио у њихове вредности, остварене и у Битољу, граду који се после Првог светског рата нашао у саставу јужнословенске краљевине. Било је то у времену блиском ономе када су лазаристи, такође из тзв. Словеначке провинције, дошли у Београд, тј. на подручје Надбискупије београдске (Gajšek, 2009a, стр. 370–373, 382; Devetak, 2016, стр. 105, 106).

До сада није разматрана могућност да је Гнидовчево полазиште било да ангажовањем *словеначких лазариста* и у Косовској Митровици умањи утицај свештеника Албанаца на подручју Скопске дијецезе, опијених стварањем тзв. Велике Албаније, подстанутих и италијанском политиком продора на Балкан, уз покушај вишеметног слабљења српског/југословенског елемента. Можда управо тако треба разумети и то што је сународнике лазаристе упутио и у Призрен (Gajšek, 2009a, стр. 395), што ничим не угрожава тврдње по којима је, не гледајући на националност, био наклоњен и албанским душама те да је, широм своје дијецезе, ишао „међу своје драге Албанце” (Gnidovec, 2000, стр. 55). У том контексту, постоје документа која сведоче како је и 1930. године увелико запажен штетан рад римокатоличких свештеника у пограничју према Албанији, те да су од тадашња 23 свештеника осморица били Албанци, а петорица Италијани, који при томе нису знали српски језик, што је „толерисао [и] Иван Фрањо Гнидовец (Архив Југославије, Министарство правде, фасц. 63–43, према: Славковић Мирић, 2018, стр. 354, у нап. 1864). Таквим ставом је Гнидовец постављен у негативни дискурс, без упуштања у стварне особености његовог бића, а тиме и циљева које је себи зацртао. Гнидовец је у српској историографији каткад означен и као особа склона прозелитизму у *стилу лукавих латиша*, као и жељи да Католичкој цркви у дослуху с албанским елементом оснажи њен положај (Žutić, 1999, стр. 107–110; Žutić, 2000, стр. 82, 83, 88, 89, 92, 95–98, 110; уп. Славковић Мирић, 2018, стр. 354, 355; Хадри, 1967, стр. 69).

с основним задатком да шаље мисионаре у далеке земље. Заједница је ускоро позната под називом „лазаристи”, по самостану Св. Лазара у Паризу, где је боравила до избијања Француске револуције (1789). Реч је заправо о световној установи, премда су њени чланови утврђивали своју постојаност заветом сиромаштва, чистоте и послушности. Чланови Друштва живе у заједници и због тога како би се заједнички „посветили мисионарском апостолату међу иновернима, као и на подручјима која се сматрају покрштенима, с нагласком на међусобној љубави”, сматрајући да им је једна од основних дужности да евангелизују сиромашне. Њихов долазак у Србију је званично почео 1930. године, када је основана жупа Св. Ђирила и Метода на београдској Чукарици, која им је дата на управу, с тим да је први лазариста, Алојзиј Плантарич, дошао у Београд 1928. године, од када је водио катехезу у државним школама. Чланови Словеначке провинције с матичном кућом у Љубљани су извесно време управљали и ваљевском жупом, а током Другог светског рата и жупом у Крагујевцу и Краљеву (са Чачком и Ужицем).

Наведено је подложно провери/ревизији и уз помоћ радова о Гнидовчевим животним полазиштима и оствареним дOMETИМА (Škulj, 1989; Turk, 1992).

Наши закључци о Гнидовцу су такође супротни, јер његов позив словеначким свештеницима као да је био и плод жеље да на неки начин, јединим средством којим је располагао, ублажи снагу насртљивости проалбанског и проиталијанског свештенства у својој бискупији, заветован и на лојалност Југославији. У прилог томе иде и до сада непромовисан податак, по којем су у Скопској дијецези у доба пред Гнидовчеву изненадну смрт стигли свештеници који су и по националном пореклу разводнили моћ великоалбанског лобија, по свему судећи и профашистичког. Под тим осветљењем је могуће разумети и то што се у скопској бискупији крајем тридесетих година, благодарећи управо Гнидовцу, налазило чак десет словеначких свештеника (уз двојицу војних, које је Војска одредила по својим мерилима). Наиме, под његовом јурисдикцијом је у тренутку навођења споменутог броја било 10 Албанаца и „Јужних Словена (Јањеваца)”, као и десет Словенаца, уз двојицу Хрвата (Kordin, 1940, стр. 8, 31; уп. Geržinič, 1972, стр. 112).

Долазак словеначких свештеника у Скопску бискупију је углавном образложен њиховим недовољним бројем за нормално деловање дијецезе. Када је реч о лазаристима, постоји став да су они „деловали на јединству међу хришћанима” (Gajšek, 2009b, стр. 61), што јесте део њиховог позива, с тим да је на Косову и Метохији, с муслиманском већином, цитирано полазиште имало сваковрсно озбиљнију тежину. Притом, треба истаћи да је Гнидовчев апел да му се придруже вероватно инициран и збивањима која немају везе с подручјем у чијем средишту је Косовска Митровица.¹⁰ Наиме, постоје искази о вршењу притиска међу досељеницима из Словеначког приморја у Италији, којима је, као у Бистреници код Демир Капије, прећено да ће „бити протерани назад у Италију ако не пређу у православље и не посрбе своја презимена” (Turk, 1989, стр. 33, 34; Turk, 1992, стр. 155; Kordin, 1940, стр. 21, 22; Novak, 1989, стр. 133, 139; Kolar, 2001, стр. 337; Drnovšek, 2012, стр. 90).

Оно што свакако јесте ујединило Гнидовца и лазаристе, укључујући и салезијанце, такође пристигле из Словеније (Turk, 1989, стр. 32; Kolar, 2001, стр. 335, 336; Gajšek, 2009b, стр. 61), била је брига за словеначке душе, стицајем прилика расејане широм Скопске дијецезе и на Космету.¹¹

¹⁰ У својој мисији су се истицали и салезијанци / салезијанци Дон Боска тј. чланови Друштва Св. Фрање Салешког (лат. *Societas Sancti Francisci Salesii*), чије је основно послање хришћанско васпитање адолесцената и младих, најпре најсиромашнијих и напуштених од друштва, премда се њихово деловање временом проширило на све слојеве друштва.

¹¹ Одређену улогу су имали и фрањевци (лат. *Ordo Franciscanus/Ordo Minorum – OFM*), с тим што њихову тадашњу мисију није могуће достојно сагледати и разумети без многих примера, који истовремено говоре о различитим нијансама њиховог наслеђа, које је стизало из Северне Албаније и из тзв. Босне Сребрене. Као један од уводних

О катјоличкој жуџи у Косовској Митровици 1941. године, Јанезу Франчишеку Гнидовцу и Јосипу Ујчићу и његовом айелу за сјас српског народа у Независној Држави Хрватској

Ако се узму у обзир околности које су наступиле по Априлском рату, као почетка нове агоније Косова и Метохије, уз тешко пребродиви проблем у комуникацији, може изненадити то да је већ 27. августа 1941. године у *Деловној књижи* Ординаријата Надбискупије београдске заведен допис Јанка Белеа, који је потписао као „ad interim župski upravitelj u Kos. Mitrovici” (ЖуКМ, бр. 157/1941; АОБГн, бр. 1493/1941). Позивајући се на Ујчићев декрет којим је жупа Св. Миховила Арканђела препуштена његовој јурисдикцији, Беле потврђује да је одлуку примио к знању. На крају је рекао оно што у другим околностима не би имало *ижежину*: „Задовољан у свему, примаћу наређења и хоћу да вршим дужност у свему, што наређујете...” (ЖуКМ, бр. 157/1941; АОБГн, бр. 1493/1941).

Разлог због чега се Беле огласио на такав начин је и тај што је био усањљен, будући да је месецима чекао долазак свог субрата Алојзија Похара да преузме жупски трон, уместо Ивана Страшека, такође лазаристе, који је, ухапшен од Гестапоа, хитро напустио Косовску Митовицу још 22. јула 1941. године, спасавајући *јоли живоји*. Како тај податак до сада није био предмет историографских разматрања, завредеће нашу будућу пажњу.

Уместо закључка

Према наведеном, навиду помисли по којима је Јанко Беле на неки начин одахнуо, схвативши да ће о њему бринути Ординаријат Београдске надбискупије, с очински брижним Ујчићем. Белеово „задовољан у свему” могло је бити одраз и свега што је доживљавао од почетка рата, пратећи збивања на Космету, као и национално расположење међу Албанцима, разбуктало жељом да на Космету, у оквиру Велике Албаније, доминира албански језик.

На основу свега наведеног треба нагласити да Јосип Ујчић и његово деловање током рата завређује достојан животопис. Томе у прилог би ишло и његово цитирано обраћање Ватикану за спас српског народа у НДХ.

Јанко Беле је пак посве заборављен, иако је и он имао јединствену биографију, стечену управо у Косовској Митровици, чиме је завредео да буде спомињан и у тумачењу историје жупе Св. Миховила Арканђела у Другом светском рату.

Коначно, када је реч о Јанезу Франчишеку Гнидовцу, његова судбина је неизмерно пријатнија и као кандидата за беатификацију. Оно што може бити занимљиво је то што о њему на Википедији нема опције на албанском језику, доказујући статус који има међу албанским католицима, до данас, незванично, срдитих што је седиште бискупије преселио из Призрена у

Скопље, ма колико то било у складу с конкордатом постигнутим између Краљевине Србије и Ватикана. Ради мира у католичком свету, пажљиво је речено да су му ту селидбу „неки замеравали” (Turk, 1992, стр. 212). Такво образложење тек донекле открива истину.

Неодјављени извори / архивска грађа

АОБгн: Архив Ординаријата Надбискупије београдске. *Президијал*.

АОБгн: Архив Ординаријата Надбискупије београдске (1941). Бискупски Ординаријат у Скопљу: док. бр. 810/1941, 1226/41, 1493/1941.

АОБгн: Архив Ординаријата Надбискупије београдске (1942). Док. бр. 690/1941; 1226, 2188/1941; 512/1942; 539/1942.

ЖуКМ: Жупни уред Косовска Митровица (1942). 50/45, 25. 4. 1942; 84/1. 7. 1942 (у поседу АОБгн).

Књига Протокола ватиканског Државног секретаријата, бр. 5965/1941 (у поседу АОБгн).

Biskupski ordinarijat, Skoplje, br. 81Ć/1941, АОБгн, 6. 12. 1941, бр. 2188/41.

Hronika katoličke župe u Nišu (рукопис). Ниш: Архив католичке жупе у Нишу.

Литература

Алексић, Ј. (2016). Страдање српског становништва у косовскомитровачком срезу током 1941. године. *Башићина*, 40, 97–111.

Алексић, Ј. (2017). Опште друштвене прилике у Косовској Митровици од окупације до капитулације Италије (1941–1943). *Башићина*, 42, 153–181.

Антонијевић, Н. (2017). *Косово и Метихија 1941–1945. година – рајини злочини*. Београд: Музеј жртава геноцида.

Антонијевић, Н. (2023). *Прећућани злочин: зверство албанских квислинга над Србима и Јеврејима на Косову и Метихији у Другом светском рату*. Београд: Музеј жртава геноцида.

Бојковић, Д. (прир.). (2024). *Југославија – Италија 1918–1941: зборник радова*. Београд: Архив Југославије.

Дефинитивни резултати Пописа становништва од марта 1931. године. (1931). <https://pod2.stat.gov.rs/objavljenepublikacije/g1931/pdf/g19314001.pdf>

Дурковић-Јакшић, Љ. (1990). *Србија и Ватикан: 1804–1918*. Краљево–Крагујевац: Српска православна епархија жичка – Српска православна епископија шумадијска.

Славковић Мирић, Б. (2018). *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метихији 1929–1941*. Београд: Просвета – Принципи.

Славковић Мирић, Б. (2020). Развој рудника Трепча у периоду између два светска рата. У: З. Арсић (ур.), *Наука без граница III: Историја света и уметности* (стр. 225–244). Косовска Митровица: Филозофски факултет.

О католичкој жуји у Косовској Миштровици 1941. године, Јанезу Франчишеку Гнидовцу и Јосићу Ујчићу и његовом айелу за сјас српској народа у Независној Држави Хрватској

- Славковић Мирић, Б. (2021). Косовскомитровачки срез у годинама приближавања Другом светском рату. *Лесковачки зборник*, LXI, 145–160.
- Урошевић, А. (2001). *О Косову: антрополошко-географске студије и друштво сјаси*. Приштина–Њилане: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић” – Институт за српску културу – Књижара „Свети Сава”.
- Филиповић, М. С. (1937). Етничке прилике у Јужној Србији. У: А. Јовановић (ур.), *Сјоменица двадесетих година и ослобођења Јужне Србије* (стр. 387–498). Скопље: „Јужна Србија”.
- Хадри, А. (1967). Косово и Метохија у Краљевини Југославији. *Историјски гласник*, 1–2, 51–84.
- Barun, A. (2003). *Svjedoci i učitelji: povijest franjevaca Bosne Srebrene*. Zagreb: Svjetlo riječi. *Definitivni rezultati Popisa stanovništva od 31. januara 1921. (1922)*. Sarajevo: Opšta državna statistika.
- Devetak, J. (2016). *Župa Sv. Ćirila i Metodija u Beogradu i Lazaristi*. Beograd: Naučna KMD.
- Dimić, Lj. i Žutić, N. (1992). *Rimokatolički klerikalizam u Kraljevini Jugoslaviji: 1918–1941: prilozi za istoriju*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Draganović, K. (1939). *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*. Sarajevo: Akademija „Regina apostolorum”.
- Drnovšek, M. (2012). *Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Drnovšek, M., & Kalc, A. (2014). Poklicne migracije Slovencev v jugoslovanskem prostoru med svetovnimi vojnami. V: J. Žitnik Serafin (ur.), *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost* (str. 91–118). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gajšek, L. (2009b). *Slovenska provinca Misijonske družbe s skupnostjo lazaristov na Hrvaskem: lazaristi ob 90-letnici province (1919–2009) in 350-letnici smrti sv. Vincencija Pavelskega (1660–2010)*. Ljubljana: Misijonska družba – Slovenska provinca.
- Gajšek, L. (2009a). *Vredni spomina: rajni sobratje Slovenske province MD: ob 90-letnici province (1919–2009) in 350-letnici smrti sv. Vincencija (1660–2010)*. Ljubljana: Misijonska družba – Slovenska provinca.
- Geržinić, A. (1972). *Božji služabnik Janez Gnidovec*. Buenos Aires: Baragovo misijonišće. *Janez Gnidovec: vincencijanski misijonar – lazarist: škof Prizren – Skopje (1924–1939)*. (2000). Ljubljana: Misijonska družba.
- Jovanović, Z. (2013a). *Istorija Beogradske nadbiskupije na ušću Istoka i Zapada*. Beograd: Beogradska nadbiskupija.
- Jovanović, Z. (2013b). *Niška župa Uzvišenja Sv. Križa od začetaka do danas*. Beograd: Beogradska nadbiskupija.
- Jovanović, Z. (2022). *O novom čitanju istorije: Nadbiskupija beogradska u misiji spasavanja Jevreja i Jevrejki od holokausta: prilog za biografiju Josipa Ujčića i kao natpastira*. Beograd: Beogradska nadbiskupija.
- Jovanović, Z. (2025). *Alojzije Stepinac između emocija i činjenica na osnovu hrvatskih i vatikanskih izvora*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Kolar, B. (2001). *Salezijanci: sto let na Slovenskem: 1901–2001*. Ljubljana: Salve.
- Kordin, A. (1940). *Diaspora na našem jugu*. Ljubljana—Rakovnik: Salezijanski inspektorat.

- Luković, M. (2007). Kosovska Mitrovica. Present and past. In: D. T. Bataković (Ed.), *Kosovo and Metohija: Living in the Enclave* (pp. 83–105). Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts—Institute for Balkan Studies.
- Novak, V. (1989). Škof Gnidovec in slovenski priseljenci v tedanji Južni Srbiji. V: E. Škulj (ur.), *Gnidovčev simpozij v Rimu* (str. 129–139). Celje: Mohorjeva družba.
- Škulj, E. (ur.) (1989). *Gnidovčev simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba.
- Trajković, S., Nikolić, B., Kamberović, Ž. i Bajić, S. (2022). Razvoj rudarstva i metalurgije olova i cinka u rudniku „Trepča” – Stari Trg. *Bakar*, 47 (2), 11–30. <https://doi.org/10.5937/bakar2202011T>
- Turk, A. (1989). Nadškof Dr. Janez F. Gnidovec škof skopske škofije. V: E. Škulj (ur.), *Gnidovčev simpozij v Rimu* (pp. 29–35). Celje: Mohorjeva družba.
- Turk, A. (1992). *Škof Janez Gnidovec*. Celje: Mohorjeva družba.
- Žutić, N. (1992). Rimokatoličke dijeceze u Kraljevini Jugoslaviji – Crkveno međudržavno razgraničenje i obrazovanje novih dijeceza. *Istorija 20. veka*, 10 (1–2), 73–82.
- Žutić, N. (1997). Balkanska politika Vatikana i Rimokatoličke crkve između dva svetska rata. *Teme*, 20 (1–2), 119–133.
- Žutić, N. (1999). Rimokatolička misija i klerikalizam na Kosovu i Metohiji u Kraljevini Jugoslaviji. *Istorija 20. veka*, 1–2, 105–113.
- Žutić, N. (2000). *Vatikan i Albanci: u prvoj polovini XX veka (do 1941)*. Beograd: Centar za savremenu istoriju jugoistočne Evrope.

Zoran M. JOVANOVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica
Faculty of Philosophy
Department of Art History
Kosovska Mitrovica (Serbia)

On the Catholic Parish in Kosovska Mitrovica in 1941, Janez
Francišek Gnidovec, and Josip Ujčić and His Appeal for the Salvation
of the Serbian People in the Independent State of Croatia

Summary

This paper examines the history of the Catholic parish of St. Michael the Archangel during the first months of the Second World War, when in April 1941 the Kingdom of Yugoslavia was partitioned by Hitler and Mussolini, and their puppets (Bulgarians, Hungarians, and Albanians), while Serbia was placed under a quisling regime. The parish had its liturgical and administrative seat in Kosovska Mitrovica, a town in Kosovo and Metohija (Kosmet), and before the war, its members were predominantly Slovenes and Croats. Among Albanians—who largely practised Islam inherited from the Ottoman period—there were roughly sixty Catholic families. Prior to the war, the parish numbered around 1,500 members, later several hundred fewer, with the majority residing in Kosovska

Mitrovica and its immediate surroundings. Until the outbreak of war, it was unusually extensive, encompassing northern Kosovo and reaching as far as Sandžak and eastern Montenegro. This fact is significant, as historians have paid little attention to its existence.

Drawing on previously unknown archival materials, this paper also provides an overview of the broader circumstances. Following the so-called April War of 1941, when the Nazi–Fascist coalition occupied Yugoslavia, Kosovo and Metohija were fragmented, which—alongside the suffering of the Serbian population in the region—made the activity of the Catholic Church increasingly difficult. At that time, Croats employed in the mines and mining industry around Kosovska Mitrovica were the first to leave the parish, returning to their homeland without knowing that it would soon be transformed into the newly created Independent State of Croatia.

As a consequence of the territorial changes brought about by wartime geostrategic and economic interests, Archbishop Josip Ujčić of Belgrade petitioned the Vatican to transfer those areas of his jurisdiction that had fallen under Bulgarian control to the Ordinariate of the Skopje Diocese. At the same time, he sought approval for the part of Kosovo occupied by the Third Reich to be placed under the jurisdiction of the Ordinariate of the Belgrade Archdiocese—an area that coincided with part of the parish of Kosovska Mitrovica, which, following the arrival of the Nazis, was incorporated into quisling Serbia. Of particular importance is the fact that in his communications with the Vatican Secretariat of State, Archbishop Josip Ujčić emphasized that Serbia was under occupation (*“territorio occupato dall'esercito tedesco”*). In doing so, he clearly demonstrated loyalty to Yugoslavia and an explicit anti-fascist and anti-Nazi stance. Ujčić thereby distinguished himself from most members of the former Yugoslav Bishops' Conference, led by the Archbishop Alojzije Stepinac of Zagreb (currently a candidate for canonisation), who from the very first day of the Independent State of Croatia—carved out of Yugoslav territories—glorified this entity, which could not have existed without Hitler's extensive military and political support.

In the international and interconfessional context, it is particularly significant that Archbishop Josip Ujčić simultaneously appealed to the Vatican to prevent genocide against the Serbian people in the Independent State of Croatia. In our conclusion, this very appeal contributed to his later neglect as a multifaceted and positive historical figure—both in the Vatican and within the Catholic Church in Croatia—despite his Croatian origin. By contrast, Alojzije Stepinac was promoted as a hero, although he certainly was not one, as our research has demonstrated.

The parish of St. Michael the Archangel was administered by Slovenian Lazarists, that is, members of the Slovenian Province of the Congregation of the Mission of St. Vincent de Paul. This circumstance provides sufficient reason to consider the activity of Bishop Janez Frančišek Gnidovec of Skopje, since it was at his invitation that they came to Kosovo and Metohija. The broader context suggests that he may have sought to restructure the clergy in his diocese, particularly because many Catholic priests of non-Slavic origin had until then shown an inclination toward Greater Albanian policy, that is, Italian imperialism. It is also important to note that in condemning the Kingdom of Yugoslavia—especially the Serbian people and its leaders—these priests employed a linguistic repertoire almost identical to that cultivated by the ideologues of the ultranationalist Ustasha movement, who—within the Croatian people—were crucial to the founding of the Independent

State of Croatia. The same or similar formulations were later echoed by the Yugoslav communists as well.

Taking all this into account, many of the circumstances surrounding the history of the parish of Kosovska Mitrovica during the Second World War appear to have continued in later periods, which may be one of the reasons why its history was forgotten. In fact, several reasons contributed to this neglect. One of them was the immediate arrest of the parish priest Ivan Strašek, a Slovene, by the Gestapo following the German occupation of Kosovska Mitrovica; he was subsequently transferred to Belgrade. This event would perhaps be less significant were it not for indications that Strašek sympathized with the National Liberation Movement. After the establishment of communist/socialist Yugoslavia, this fact was concealed, as it did not fit the officially constructed past. For the Albanian population, guided by the ideology of Greater Albania, it was equally undesirable, since it contradicted the program of an ethnically homogeneous Kosovo and Metohija. As a result, the Serbian people were subjected to persecution by Albanians throughout the region even at the very beginning of the Second World War.

Keywords: Josip Ujčić; Janez Francišek Gnidovec; Slovenian Lazarists / Congregation of the Mission of St. Vincent de Paul; Kosovska Mitrovica (1941); Kingdom of Yugoslavia; Serbian people; Independent State of Croatia; Slovenian people.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторско-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).